

10/2011

NOTAT

Marthe Glad Munch-Møller

MAT, PROTEST OG VERDIGHET

Kommunikasjon mellom allmue og embetsmenn
under hungersnøden i Dypvåg 1801

Forfattar	Marthe Glad Munch-Møller
Ansvarleg utgjevar	Høgskulen i Volda
ISSN	1891-5973
Sats	Forfattar
Distribusjon	http://www.hivolda.no/notat

Notatet er basert på masteravhandlinga *Med plikt til å redde sine liv. Hungersnød og protest i Dypvåg i 1801*, frå Universitetet i Oslo 2010 og eit innlegg på arbeidsseminaret til prosjektet "Kulturperspektiv på møte mellom embetsmenn og bønder" i Volda 11.-12. oktober 2010.

© Forfattar/Høgskulen i Volda

Føresegnene i åndsverklova gjeld for materialet i denne publikasjonen. Materialet er publisert for at du skal kunne lese det på skjermen eller framstille eksemplar til privat bruk. Utan særskild avtale med forfattar/Høgskulen i Volda er all anna eksemplarframstilling og tilgjengeleggjing berre tillate så langt det har heimel i lov eller avtale med Kopinor, interesseorgan for rettshavarar til åndsverk.

Om notatserien

Ulike slag publikasjonar av mindre omfang, t.d. forprosjektnotat, papers, artikkelutkast o.a. Eit hovudføre mål med serien er å stimulere til publisering og fagleg debatt i miljøet. Kvar forfattar er ansvarleg for sitt arbeid, og dekan skal vere orientert om utgjevinga på førehand. Manus må vere gjennomarbeidd med omsyn til språk og struktur.

Innledning

En stund etter påske i 1801 måtte galeasen "Elsabe Maria" på grunn av kontrari vind avbryte reisen mot Liverpool og søke nødhavn i uthavna Lyngør i Nedenes amt. I samme periode var det hungersnød i Nedenes. Om ettermiddagen lørdag 18. april, tolv dager etter at skipet hadde lagt til i Lyngør, kom mellom 200 og 300 allmuemenn roende.¹ De rodde rett ut til skipet, og gjorde seg klare til å slepe det østover fra Lyngør havn til Dypvågkilen, et lite tettsted. Da skipet ankom Dypvågkilen, gikk det bud til de nærliggende kirkesogna om at alle som trengte mat, kunne få hvete fra skipet.²

Aksjonistene delte ut kornet uten krav om verken kreditt eller betaling. I stedet sørga de for at samtlige av dem som mottok korn, ble skrevet ned med navn og hvor mye korn de hadde fått. Slik kunne myndighetene innkassere betaling for kornet etter at nøden hadde lagt seg. Noen få betalte selv for det de hadde fått i åra etterpå, mens andre betalte etter sin død ved at kornets verdi ble trukket fra dødsboet før neste generasjon fikk arve.³ Hele summen ble aldri betalt, og restsummen ble overført som norsk gjeld til Danmark etter 1814.⁴

Jeg har analysert kommunikasjonen mellom allmue og embetsmenn slik den opptrer i brev- og kildemateriale. Her vil jeg vise hvordan disse to gruppene forholdt seg både til hungersnøden og til hverandre. Brev- og forhørsmaterialet jeg har gjennomgått er gode kilder til hvordan allmue og embetsmenn argumenterte for sine ståsteder, men er mindre egna til å si noe konkret om materielle forhold. Dette vil prege framstillinga mi.

Hungersnøden i 1801

Matmangelen våren 1801 kom ikke som noen overraskelse. Stiftamtmann Otto Joachim Moltke var bekymra for provianterings situasjonen allerede i august 1800, og 9. januar 1801 konstaterte en av distriktets byfogder at "de Udsigter som fører til at afværge Kornmangelen beroer fornæmmelig paa Haabet om danske kornladte Fartøjers komme til Stædet".⁵ Tre uker før aksjonen i Dypvåg, sto slaget på Københavns red. Så lenge britiske styrker lå i Skagerrak og Kattegat, turte ikke danske kjøpmenn og redere å sende leveranser til Norge. Dessuten sammenfalt importstansen med feilslåtte avlinger i Norge,⁶ noe som fikk alvorlige konsekvenser for Nedeneskysten, som selv i gode år var avhengig av importert korn.⁷

Våren 1801 skrev Dypvågs sogneprest Testrup at allmuen hadde spist såkornet sitt,⁸ og Major von Holfeldt forklarte at det var ”en gandske bekiendt Sandhed, at man ikke kunde faae kiøbt en Skieppe Korn”.⁹ Hans Tysk Dedekam og Kittel Erich Runøe forklarte dessuten at det på grunn av potetmangel ikke var mulig å tilberede Rumfordsuppe, ei suppe som var mye brukt til utdeling blant de fattige.¹⁰ Når Jacob Aall i tillegg skrev at hungersnøden hadde ført til sykdom og dødsfall, og at det fantes folk ”som af Hunger maatte holde Sengen, jo endog de som gandske bleve et Offer for Hungerens Ødeleggelse”¹¹ tegner beskrivelsene et bilde av en tilspissa nødssituasjon.

Embetsmenn og allmue vektla nødsbeskrivelsene sine forskjellig. Der embetsmennene i brev fokuserte på dødsfall og en omfattende mangel på grunnleggende matvarer, fortalte allmuen i retten om en vidstrakt hungersnød, og om at *noen* hadde måttet spise barkebrød. De forhørte fortalte at det var hungersnød, men fortalte ikke om venner, familie eller naboer som hadde dødd av sult og sjukdom. I den grad tanken på døden ble påkalt i retten, var det som noe skremmende som kunne blitt virkelighet om det ikke hadde vært for den ulovlige kornutdelinga i Dypvågkilen. Øvrigheten fokuserte på hungersnøden som en fare for liv og helse, allmuen fokuserte på nøden som et brudd på deres rettigheter, – dette skal jeg komme tilbake til senere.

Byfogden i Risør støtta ikke allmuens aksjon, men det betyr ikke at ikke elite og øvrighet var opptatt av å lindre nøden. Byfogden i Risør bestilte kornvarer fra de kongelige magasinene,¹² mens byfogd Niels Berg i Arendal oppfordra kapteinene på skip som lå i havn i byen til å selge ut lasta si, og lot dessuten et beslaglagt skip fra Rostock utlosse, slik at kornet ble utsolgt til befolkninga mot skipperens vilje. Magasinene på jernverka i området skulle sikre kornforsyninga til de som var tilknytta verket, og våren 1801 ble prisene ved Næs jernverksmagasin holdt kunstig lave for at ikke arbeiderne skulle bli for hardt ramma av dyrtida og hungersnøden.¹³

Nødskontekst

Selv om nøden var motivet for protestene og beslagleggelsene i 1801, kan ikke nøden alene forklare mobiliseringa. Hungersnøden i 1801 hadde ikke resultert i aksjon om ikke hver enkelt deltaker hadde definert seg selv inn i en *nødskontekst*, hvor de definerte at det var moralsk akseptabelt å ta kornvarer for å overleve.¹⁴ Nøden ble dermed omdefinert fra å være et personlig til et kollektivt anliggende. Når sultproblemet ble et kollektivt anliggende, hvilte

ikke ansvaret eller skammen over å ikke ha kunnet skaffe mat til sin egen familie på den enkelte. Et problem som ramma hele lokalsamfunnet, fungerte samlende, og kunne dermed også løses kollektivt.

En felles bevissthet om nødsperiodens alvor spredte seg muntlig. Når folk møttes, diskuterte de nøden. Aksjonister og kornmottagere hadde vært på fiske sammen eller veksla noen ord mens de var på vei fra ett sted til et annet, enten på landeveien eller til sjøs. Dessuten hadde arbeidsfolk møttes på jobb, og venner og familie hadde besøkt hverandre.¹⁵ Rykter og fortellinger om hungersnøden spredtes hver gang nøden ble diskutert. Ikke minst ble nøden diskutert på kirkebakken.¹⁶

Tilstrømming av folk fra innlandet som hadde med seg barkebrød og prøvde å få kjøpt kornvarer kan dessuten ha bidratt til å skape en felles oppfatning av hvor alvorlig nøden var. Da folk fikk høre at også folk i andre deler av landet spiste barkebrød, og at det var flere forråd enn deres egne som var tomme, utvikla det seg en stadig sterkere frykt for hva det endelige utfallet av hungersnøden skulle komme til å bli.

Forordninga om beslagleggelse av britiske varer

29. mars 1801 ble det utstedt en forordning om at britiske skip og varer skulle tas i beslag av lokale myndigheter.¹⁷ 11. april ble forordninga trykt i bergens adresseavis, og samme dag mottok risørbyfogden Otto Munthe Tobiesen ordre om å legge embargo på rostockerskip med britiskeid last.¹⁸ Tobiesen tok fire skip i beslag,¹⁹ og holdt dem i Risør havn til han 25. april fikk beskjed om at embargoen var oppheva.²⁰ Det er tydelig at skipa ble *sett* av lokalbefolkninga, for allerede 11. april beskrev Tobiesen at allmuen hadde gjort miner til å ville ta skipa som lå i havn.²¹

Etter at allmuen hadde fått vite at landet var i krig med Storbritannia, men *før* forordninga om beslagleggelse var utstedt, er det tydelig at allmuen mente at det var *moralsk riktig* å ta kornvarer som tilhørte et fiendtlig land. 24. mars kom en gruppe allmuerepresentanter til byfogd Tobiesens kontor med og foreslo hvordan byfogden kunne løse den akutte nøden. På dette tidspunktet var ikke forordninga utstedt ennå, men mennene argumenterte likevel med at skipet "Elsabe Maria" indhavde en Ladning af Hveede og Ruug for *Engelsk* Regning, som de troede i disse Tider, i sær da Mangelen for Korn Vahre var saa stor, at nogle Mennisker paa Landet stod i Fahre for at døe af Hunger, at kunde bemægtige sig."²² Forordninga er aldri

nevnt eksplisitt i forhørs materialet, men i argumentasjonen under bortførelsen og utlossinga av skipets kornlast la allmuen vekt på at skipets last var britisk eiendom,²³ og i tingforhør 12. mai 1801 ble det sagt rett ut at ”Elsabe Maria ”var destineret til Fædrenelandets Fiende Engelland”.²⁴

Sosial orden

Øvrighetens syn på nødsperiodens utfordringer står i et motsetningsforhold til allmuens egne nødsbeskrivelser. Der allmuen eksplisitt fokuserte på faren for å sulte i hjel, og implisitt la vekt på egen verdighet under hungersnøden, fokuserte embetsmennene først og fremst på nøden som en fare for den sosiale orden og den

Fahre den offentlige Roelighed der iderlig er udsat for med den Mængde korntrængende og til deels Hungerslidende almue, som strømmer til byen og truer at ville bemægtige sig adskillige der liggende [...] Skibe.²⁵

For lokale myndigheter ble utdeling av kornvarer til befolkninga først og fremst begrunna med at nøden ikke skulle gi allmuen påskudd til å ta beslutninger som tradisjonelt tilhørte øvrigheten. Da byfogd Niels Berg ville dele ut kornvarer fra et beslaglagt skip i Arendal, forklarte stiftamtmanden ham at man kun i ytterste nødstilfelle kunne forsvare å ta skipas kornlast, men at det var av avgjørende viktighet at det var *byfogden*, og ikke allmuen som tok initiativ til å dele ut kornvarene. Formålet med byfogd Bergs kornutdeling i Arendal var, ifølge stiftamtmanden ”at forebygge Almuens voldsom Adfærd mod bemeldte Skibe”, og ”ikke at lade Almuen selv raade eller troe at den har bestemt Øvrighedens Forhold”.²⁶

John Walter og Keith Wrightson har studert samspillet mellom hungersnød og sosial orden i 15- og 1600-tallets England. De har vist hvordan erfaringer fra tidligere nødsperioder og frykt for framtida kunne være med på å styrke allmuens tiltro til samfunnets vertikale bånd som stabiliserende faktor, noe som igjen bidro til å opprettholde den sosiale orden.²⁷ I Nedenes i 1801 er det tydelig at allmuen i forkant av aksjonen hadde tiltro til at byfogd Tobiesen ville bidra til å løse nødsproblemet, og det er dermed sannsynlig at byfogdens legitimitet hadde blitt styrka om han hadde greid dette. For byfogdene bød altså nødsperioden på en mulighet til å styrke sin egen legitimitet overfor allmuen. Dersom de ikke klarte lindre nøden på en overbevisende måte, kunne derimot allmuen miste tiltroa de hadde på byfogdene.

Hungersnøden kulminerte som nevnt i svært forskjellige handlinger i Lyngør og Arendal, noe som var viktig da det i ettertid skulle gjøres opp status for hvordan øvrighetene hadde takla hungersnøden. Lokale sogneprester beskrev allmuens sult med sympati, og støtta at arendalsbyfogd Berg ved å dele ut korn hadde hindra nøden i å drive allmuen til å gjøre noe ulovlig. Verkseierne Aall og Smith fokuserte først og fremst på at Berg hadde bidratt til at den sosiale orden var gjenopprett og overholdt.²⁸ Fogder og stiftamtman beskrev frykt for allmuens protesthandlingar i større detalj enn allmuens egen nød. Der allmuens nød er via stor oppmerksomhet, er det først og fremst for å bekrefte at Bergs kornutdeling hadde systembevarende egenskaper. Kanskje kan det at den ulovlige kornutdelinga i Dypvåg faktisk fant sted, ha forsterka synet på Bergs kornutdeling som berettiga.

Tyveri og verdighet

Fra de første fasene av mobiliseringa til kornutdelinga var gjennomført jobba allmuen med å vise at nøden var stor nok til at det å ta matvarer ikke automatisk gjorde at en ble stempla som tyv. Å bli kalt tyv var en alvorlig beskyldning, og de som ble anklaga for tyveri gikk ofte rettens vei for å renske seg; både for æreskrenkelsen som begrepet innebar og for selve tyverianklagen.²⁹ At allmuen ikke definerte seg som tyver, ser vi blant annet fra tingforhøret i Strengereid 12. mai 1801, hvor allmuen forklarte at det var satt ut nattevakter på skipet for at ”inget skulde bortstjæles”³⁰

Byfogd Tobiesen kalte i brevveksling og rettsprotokoller aldri noen for ”tyv” og sa aldri at noen hadde ”stjålet” kornvarer. Derimot brukte andre disse ordene om det å motta korn i Dypvågakilen. I etterkant av kornutdelinga arresterte forvalter Christopher Ludvig Poppe på Ulefoss jernverk den 21 år gamle gruvearbeideren Ingebretth Christiansen for ”at have været med og stjaalet Hveede [...] hvor endeel flere øvede samme Handling”.³¹ Ingebretth hadde fått korn i Dypvågakilen, og avga forklaring 27. april 1802, hvorpå amtmann Selmer konstaterte at Ingebretth på tross av å ha tilstått å ha mottatt hvete ikke

qualifiserer sig til Tyverie og *da* ieg heller icke formoder at nogen af de mange flere der har deltaget i Anammelsen fængslig er anholdt, saa har ieg altsaa icke seet mig beføiet at foranstalte [...] Engebright Christiansen [...] viidere heftet.³²

Hovedforskjellen mellom vurderingene til forvalter Poppe og amtmann Selmer var altså at Poppe definerte tyveri ut fra hvilken handling som var utført, at Ingebretth hadde tatt hvete som han ikke hadde betalt for; mens Selmer definerte handlinga ut fra hvilken sosiale

kontekst den skjedde innafor. At forvalter Poppe og amtmann Selmer reagerte så forskjellig på at Ingebretth hadde fått korn, viser at forskjellige tolkninger av den samme handlinga var i omløp. Det er dermed sannsynlig at allmuen *frykta*, og kanskje til og med anså det som *sannsynlig*, at de skulle bli sett på som tyver.

Begrepsapparatet man velger å bruke når en situasjon skal beskrives, er et redskap til å definere situasjonen og ens egen plass i den. Allmuen og embetsmennene hadde motstridende ideer om hvilke handlinger allmuen hadde lov til å utføre, noe som gir seg klart uttrykk i deres valg av begrepsapparat. I forkant av kornutdelinga fortalte byfogd Tobiesen stiftamtmanden at allmuen hadde "bemektiget" eller "anmasset seg skipet".³³ Disse begrepa handler om å ta noe man ikke har rett på. At også *anmasselse* ble regna som en grov beskyldning, ser vi av at byfogd Tobiesen selv gikk til æreskrenkelsessak mot en som hadde beskyldt ham for å *anmasse seg* eiendom. Tobiesen var redd for at ordlyden skulle få kongen til å tro at han hadde "begaet uretfærdighet".

Da man i Følge Sprog Maalet med Ordet anmasse stedse forbinder Begrebet om en Selvraadighed og Uret, ja som Oftest aabenbare Wold, hvorhved Ting er erhvervet, bliver det stædse et fornærmende Udtryk at bruge om enhver god Borger, men i endnu højere Grad om Embedsmanden.³⁴

Bruken av ordet *selvrådighet* i begrepsdefinisjonen over er verdt å merke seg, siden allmuens selvrådighet var selve årsaken til at kornutdelinga fikk så mye oppmerksomhet som den fikk. I Arendal-saken presiserte stiftamtmand Moltke viktigheten av å "ikke [...] lade Almuen *selv raade* eller troe at den har bestemt Øvrighedens Forhold".³⁵ Ifølge stiftamtmandens utsagn var altså hovedproblemet at allmuen ikke kjente sin plass i samfunnet, ikke at de tok annen manns korn. Synet på kornutdelinga som en urettmessig handling, som lå implisitt i Tobiesens bruk av *anmasselses*-begrepet, står i motsetning til allmuens egen framstilling, hvor det å dele ut kornet var den fornuftigste måten å løse det lokale sultproblemet, og hvor allmuens rett til å ta korn var gitt dem som en følge av nøden de befant seg i.

Der byfogd Tobiesen fortalte om "bortførelse", "vold" og "anmasselse", var allmuens begrepsbruk i retten først og fremst fokusert mot resultat, De fleste nøyde seg med å kontaktere at de fikk hvete. Enkelte av aksjonistene brukte sterkere ord om sine egne handlinger. Allmuesrepresentanten Aanon Olsen beskrev for eksempel aksjonen som et "arbeid", og et "verk", ord som signaliserer at handlinga var både lovlig og rettmessig.³⁶

Moralsk økonomi

I artikkelen ”The moral economy of the English crowd in the 18th century” tok den britiske historikeren E. P. Thompson oppgjør med oppfatninga av at det var en automatisk sammenheng mellom matmangel og protester. Han argumenterte for at sult virker passiviserende for dem som ikke er vant til å ha det de trenger, og at det skjelden er de som sulter som deltar i aksjoner og protester.³⁷ For Thompson var allmuens moralske forestilling om hvordan økonomien burde fungere en mobiliserende faktor. En slik moralsk økonomiforståelse hadde rot i et hierarkisk samfunn hvor utbytting var en del av hverdagen, og definerte hvilke former for, og hvilken grad av utbytting allmuen kunne akseptere, og i hvilke tilfeller utbytting *ikke* ble akseptert. Ser vi nærmere på protestmønsteret i Norge på 1700-tallet, ser vi spor etter en slik moralsk økonomi. Her ble det gjort motstand mot særskatter som Dagskatten og Ekstraskatten, men i mindre grad mot ordinær skattlegging,³⁸ og allmueprotesten var retta mot amoralske handlinger innafor en nødsperiode, ikke mot nødsperioden som sådan. Et eksempel på dette er Juniopptøyene i Christiania i 1795, hvor allmuen protesterte mot et angivelig eksportforsøk fra Bernt Ankers side, snarere enn mot dyrtida de opplevde.³⁹ I tingforhøret i etterkant av den ulovlige kornutdelinga i Dypvågkilen fortalte de forhørte om de ”overdrevne høye Priiser paa Levnets Midler og Korn Vahrer som allerede i Lang tid har hersket”, men det var det amoralske ved at byfogden lot befolkninga gå sultne mens det var mat i havna som ga insentiver til aksjonen⁴⁰

Nødsdemonstrasjoner

Et eksempel på hungersnød som ikke resulterte i allmueprotester var den alvorlige hungersnøden 1739 - 44.⁴¹ I 1743 fortalte fogd Anders Tostrup at folk i Lister og Mandals amt skjulte sin egen fattigdom for sambygdingene.⁴² Dette kan tyde på at befolkninga anså nøden som et privat anliggende, og at de dermed skjulte fattigdommen for å bevare sin egen ære innafor lokalsamfunnet. I praksis kunne dette også bidra til at det ikke ble etablert noen nøds kontekst, og at mobiliseringsprosessen derfor stansa før den var i gang. Fra Nedenes i 1801 ser vi eksempler på motsatt strategi, at folk demonstrerte sin egen matmangel ved å vise fram barkebrød. Barkebrødet ble vist fram av folk som agiterte i lokalsamfunnet, og både på skipet og på Dypvågs prestegård ble barkebrødet aktivt vist fram. Selv om dette var en demonstrasjon av personlig matmangel, kan den likevel ha bidratt til å skape en felles bevissthet omkring nødsproblematikken.

Hvilken mat allmuen hadde å spise var en viktig verdighetsmarkør, og kunne få konsekvenser for hvorvidt allmuebefolkninga mente at bestemte handlinger utført av embetsmenn og borgerskap brøt med moralske økonomiprinsipper eller ikke. I Syd-England ble havre først og fremst brukt som dyrefôr. Når det ikke var hvete å få tak i, og havre dermed ble menneskemat, førte dette ofte til protester.⁴³ Beskrivelser av at dyrefôr ble brukt som menneskemat finnes også fra Norge i 1743, hvor det ble fortalt at folk spiste brød utspedd med mask eller spiste ”det bare græs og urter paa marcken”.⁴⁴ Presiseringen av at det var gresset på *marken* som ble spist, mer enn antyder at menneskene ble tvunget til å leve som dyr. I beskrivelsen fra 1743 framstår nøden dermed som noe unaturlig, fordi den forstyrra samfunnets orden.

Ettersom også bark er blitt benytta til dyrefor, og fordi barkebrød var en spise som hørte hungersnøden til, er det sannsynlig at barkebrød kan ha hatt en liknende symboleffekt for befolkninga i Nedenes. Barkebrødet allmuen hadde å spise markerte overgangen mellom to tilstander, - mellom matmangel og hungersnød. Slik ble den sterkeste måten allmuen kunne demonstrere nødens alvor, å vise *fram*, eller vise *til* barkebrødet de hadde å spise. I 1801 ble barkebrødet et viktig virkemiddel til å samle enighet om matmangelens alvor.

Enkelte matvarer ble sett på som uverdige til menneskeføde. Dette kunne igjen føre til at det å måtte leve på disse matvarene ble tolka som et moralsk rettighetsbrudd og gi befolkninga god grunn til å protestere. Det er sannsynlig at myndighetene var klar over dette. I *Christiania Intelligentz-Sedler* beskrev tidligere slottsprest Bærnt Sverdrup 1801 i maleriske ordelag hvordan en kunne lage flatbrød av karvekål.⁴⁵ Elitens forsøk på å definere typisk nødsproviant som verdig menneskeføde kan tolkes som et forsøk på å minimere synet på sulten som et brudd på den sosiale orden. Sverdrups forherligelse av karvekålen som ”med Velsmag begierlig nydes” forandra neppe allmuens syn på krisematen, Snarere tyder de positive ordelaga han brukte til å beskrive karvekålen på at Sverdrup var klar over allmuens motstand mot å spise nødmat. Tilsvarende ble *Selskapet for Norges vels* vitenskapelig funderte forsøk på å innføre renlav som et godt alternativ til korn under og etter blokkaden 1807 - 13 ikke godt mottatt hos allmuen. Befolkninga på Krokskogen sa rett ut at ”Vi ville før sulte, end æde denne Mose”.⁴⁶ Der eliten forsøkte å definere nøden først og fremst som et spørsmål om overlevelse, var nøden for allmuen også et spørsmål om verdighet.

Konklusjon

Matmangelen, erfaringene fra aksjonen og byfogd Tobiesens behandling av allmuens klager, prega forholdet mellom allmue og embetsmenn i Risørtraktene. Hungersnøden innebar som nevnt at den sosiale orden ble forstyrret, både for øvrigheten som under aksjonen hadde opplevd at allmuen ville bestemme mer enn de hadde rett til, og for allmuen, som hadde oppfatta nøden som nedverdiggende. Forholdet mellom allmue og embetsmenn var blitt forstyrret.

Dette var en forstyrrelse som de sentrale øvrighetspersonene måtte korrigere for å kunne forsette å fungere som allmuens overhoder. Ikke minst gjaldt dette for byfogd Tobiesen. Under aksjonen beklagde representanter for allmuen seg til byfogd Tobiesen, men opplevde at byfogden var uvillig til å løse problemene deres. I fortellinga om hungersnøden framsto Tobiesen som allmuens antagonist, ikke som en som bidro til å løse problemene deres. I løpet av aksjonen trakk allmuen Tobiesens krav på autoritet i tvil, og ettersom hungersnøden gikk over, var han avhengig av å nok en gang begrunne både sin rolle i lokalsamfunnet og sin maktutøvelse.

Rettsprosessen, hvor Tobiesen fikk jobb som kommissær, ble sannsynligvis prega av dette forholdet. Rettsprosessen var viktig for å reetablere myndighetenes, og særlig byfogd Tobiesens autoritet. Dette måtte skje på en måte som ble akseptert av allmuen. Hovedmålsetninga til undersøkingskommisjonen som ble nedsatt i etterkant av aksjonen var å finne ut hvem som hadde deltatt i handlingen som "Hoved Mænd og Medhielpere",⁴⁷ men dette skjedde ikke. Det er bemerkelsesverdig at selv om byfogd Tobiesen kjente til de ni mest aktive aksjonistene gikk det fem år før alle var forhørt,⁴⁸ og til sjuende og sist ble ingen dømt for deltakelsen.⁴⁹ Byfogden forklarte at ingen ble dømt fordi kommisjonen ikke kjente til sannsynlige bakmenn, men denne forklaringa framstår som lite plausibel.

Det er sannsynlig at kommissærene anså det å *holde forhør* som viktigere enn utmåling av straff. Organiserte deltakere i aksjonen ble ikke dømt på tross av at de selv i forhør forklarte at de aktivt hadde tatt del i handlinger som byfogden hadde forbudt dem, og dette tyder på at kommissærene faktisk ikke ønska å dømme vedkommende. Den lange rettsprosessen bidro til å reetablere byfogden som øvrighetsperson, noe som kan ha vært et like viktig motiv for byfogden som det å dømme enkeltpersoner. Gjennom rettsprosessen viste myndighetene, og

ikke minst byfogd Tobiesen selv, at de var til stede og hadde makt til å, om de ville, utdele sanksjoner for allmuens handlinger.

---

¹ Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll: Forhør 204, Christen Taraldsen.

² Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll: Forhør 204, Christen Taraldsen.

³ "Skifte etter Svannau Jonsdatter, Skifteprotokoll 33," i *Aust-Agder fylke, Nedenes sorenskriveri*. Gjerstad, Søndeled tinglag: SAK, 1804-1824. Folio 6b-7a.

⁴ Sigrid Nilsen, "Det kom et skip til Lyngør" i *Aust Agder-arv*, Aust Agder-arkivet 1999: 50, 51

⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Journaloppføring datert 09.01.1801.

⁶ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

⁷ Ståle Dyrvik og Ole Feldebæk, *Mellom Brødre*, bd. 7 i *Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehoug, Oslo 1996: 50.

⁸ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 137. Testrup, sogneprest i Holt Dypvåg og Flosta.

⁹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 134, major von Holfeldt, 115.110.1801.

¹⁰ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 144, Hans Tysk Dedekam, Kittel Erich Runøe.

¹¹ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 136, Jacob Aall

¹² Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 28.03.1801.

¹³ Fløystad, *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*. Bergen 1979: 586.

¹⁴ Sennefelt, *Den politiska sjukan*. Gidlunds forlag, Hedemora 2001: 30.

¹⁵ Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll: Forhør 48. fortalte at han møtte folk på vei hjem fra vedhogst i skogen og at disse fortalte ham at det var hvete å få, Forhørte nr. 1355 forklarte at han var ute og fiska med Søren Willesen. Flere, blant annet forhørte nr. 88, 138 og 193 forklarte at de besøkte familiemedlemmer som bodde i andre lokalsamfunn. Forhørte nr. 1 var aktiv i å fortelle både familie og naboer at det var korn å få, og forhørte nr. 3 hadde gjort arbeid på Elsabe Maria og fått betalt i hvetemel.

¹⁶ Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll: Forhør 184, Jens Gieruldsen.

¹⁷ Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne, bd. 13, J.H. Schou Trykt hos N. Christensen, Kiøbenhavn 1801: 274-275. Embargoen ble avslutta 17. 05.1801, Ibid.: 282.

¹⁸ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 11.04.1801.

¹⁹ Ibid.: Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 24.04.1801.

²⁰ "Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801," Brev fra O. M Tobiesen til O. J. Moltke 15.04.1801.

²¹ Ibid.: Brev fra O. M. Tobiesen til O.J. Moltke 11.04.1801.

²² "Stiftamtmanden i Kristiansand. Brev fra Risør byfogd, boks 1044," Bilag 626.

²³ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 70, forklaring fra Nicolai Seegert.

²⁴ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.

²⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801.

²⁶ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid." Brev fra O.J. Moltke til N.Berg. Brev datert 13.04.1801.

²⁷ John Walter og Keith Wrightson, Dearth and the Social Order in Early Modern England, *Past & Present* 1976: 22.

²⁸ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Bilag 136, Jacob Aall og 135, Hans Smith.

- ²⁹ Erling Sandmo, *Tingets tenkemåter, kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-37*, Tingbokprosjektet, Oslo 1992: 63 - 66.
- ³⁰ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.
- ³¹ *Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll*: Innstikk datert 27.04.1802.
- ³² I tilståelsen forklarte Ingebretsen at han hadde henta hvete "ved tvedestranden". Beskyldningen gikk ut på at han hadde vært vært ombord i et Preussisk skip i Risør og stjålet hvete. Det er likevel tydelig på ordlyden at det handler om den samme hendelsen.
- ³³ Ordet "handling" er brukt i stevninga som ble lest opp for alle som skulle bli forhørt. Ordet "bemeftigelse" er brukt i Tobiesens brev til Moltke 28. mars 1801, men han refererte ikke å ha brukt begrepet da han henvendte seg til allmuen. Ordet "anmasse" er brukt i Tobiesens brev til Moltke 21. April 1801, men heller ikke dette begrepet er refert brukt til allmuen.
- ³⁴ Tobiesen, "Brev fra Risør byfogd," Brev fra O. M. Tobiesen til O. J. Moltke 09.06.1801.
- ³⁵ "Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid," Brev fra O. J. Moltke til N. Berg 13.04.1801
- ³⁶ *Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll*: Forhør 1097, Aanon Olsen.
- ³⁷ Edward Palmer Thompson, "Moral economy reviewed" i *Customs in common*. The merlin press. London 1991: 264.
- ³⁸ Gustav Sætra, "Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?" i *Historisk tidsskrift* 3/1998: 304-305.
- ³⁹ Marthe Glad Munch-Møller, "Revolusjonsfrykt og legalisme. En studie av kornopprøret i Christiania i 1795" i *Fortid* 2006, 4/06.
- ⁴⁰ "Nedenes tingbok," Folio 29 b.
- ⁴¹ Knut Sprauten, "Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn" i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1981: 6.
- ⁴² Margit Løyland, (red.), *Norge i 1743 bd. 4*, Solum Forlag, Oslo 2006: 25.
- ⁴³ Alan Booth, "Food Riots in the North-West of England 1790-1801" i *Past & Present*, 1977: 86, 90.
- ⁴⁴ Margit Løyland, (red.), *Norge i 1743 bd. 4*, Solum Forlag, Oslo 2006: 25.
- ⁴⁵ Bærnt Sverdrup, "Et Redningsmiddel for de Fattige udi Hungersnød," *Norske Intelligens-sedler* 29. april 1801.
- ⁴⁶ Ernst Bjerke, Uavhengighet gjennom vitenskap, Naturhistorien som økonomisk og politisk redskap i opplysningstidens Danmark og Norge. Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. Oslo 2008: 51.
- ⁴⁷ *Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll*: Folio 1.
- ⁴⁸ *Undersøkelseskommissjonens forhørsprotokoll*: Den siste av allmuerepresentantene, Christen Knudsen, ble forhørt som nr. 1300 den 05.02.1806.
- ⁴⁹ Sigrid Nilsen, "Det kom et skip til Lyngør" i *Aust Agder-arv*, Aust Agder-arkivet 1999: 50.

Kilder og litteratur

Forkortelser: SAK – Statsarkivet i Kristiansand, RA – Riksarkivet.

”Protokol i den ved allerhøjeste commissorium af 10de juli 1801 anordnede comission i anledning af Nedenes lens og Raaböygdelagets Almues bemegtigelse af en ladning hvede”, i *Danske kansellis skapsaker RA*, Skap 16, pk 1.

”Skifteprotokoll 33, 1804-1824”, i *Aust-Agder fylke, Nedenes sorenskriveri*, Gjerstad, Søndeled tinglag, SAK. 1824.

Nedenes tingbok, SAK.

”Arendal Byfogd 1801, Forklaring av Dyrtid”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK. 1028.

”Brev fra Risør byfogd”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK, 1044.

”Kaper og prisesaker, Embargoen på skip i 1801”, i *Stiftamtmanden i Kristiansand*, SAK. Løyland, Margit (red.), *Norge i 1743*, innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli, bd. 4/5. Solum forlag, Oslo 2006.

Schou, Jacob Henric. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 ere udkomne*. Trykt hos N. Christensen, Kiøbenhavn 1801.

Sverdrup, Bærnt. ”Et Redningsmiddel for de Fattige udi Hungersnød”, i *Norske Intelligens-sedler*, Christiania 29.03. 1801, 17.

Bjerke, Ernst. *Uavhengighet gjennom vitenskap. Naturhistorien som økonomisk og politisk Redskap i opplysningstidens Danmark og Norge*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo, Oslo 2008.

Booth, Alan. ”Food Riots in the North-West of England 1790-1801” i *Past & Present* 1977, 77.

Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk. *Mellom Brødre*, bd.7 i *Aschehougs Norgeshistorie* Aschehoug, Oslo 1996.

Fløystad, Ingeborg. *Arbeidsmandens Lod, det nødtørftige Brød*. Bergen 1979.

Munch-Møller, Marthe Glad. ”Revolusjonsfrykt og legalisme. En studie av kornopprøret i Christiania i 1795”, i *Fortid* 2006, 4/06.

Nilsen, Sigrud E. ”Det kom et skip til Lyngør”, i *Aust-Agder-Arv*. Aust Agder-arkivet 1999.

Nilsen, Sigrud E. ”Elsabe Marias hvetelast”, i *Aust-Agder-Arv*. Aust Agder-arkivet 2007.

- Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter, kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-37*.
Tingbokprosjektet, Oslo 1992.
- Sennefelt, Karin. *Den politiska sjukan. Daluppröret 1743 och frihetstida politisk kultur*.
Gidlunds förlag, Hedemora 2001.
- Sprauten, Knut. "Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn", i *Tidskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1981, 1/1981.
- Sætra, Gustav. "Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?", i *Historisk tidskrift* 1998, 3/98.
- Thompson, Edward Palmer. "Moral economy reviewed", i *Customs in common*. The
Merlin Press, London 1991.
- Walter, John og Keith Wrightson. "Dearth and the social order in early modern England"
i *Past & Present* 1976, 71.